

В. М. Хмарський

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**ПРОФЕСОР МИКОЛА ГРОТ: ПРИЧИНИ ТА ОБСТАВИНИ
ПЕРЕЇЗДУ ВИДАТНОГО ФІЛОСОФА І ПСИХОЛОГА
ДО ОДЕСИ (1883)**

Ювілей, що відзначив Одеський національний університет імені І. І. Мечникова минулого року, привернув прискіпливу увагу до біографій видатних науковців, що працювали у ньому протягом півтора сторіччя. Переосмислення цього шляху було

втілено у фоліант обсягом майже у тисячу сторінок [5]. Проте й згаданий том не був у змозі умістити той непересічний внесок у розвиток наук і біографічні деталі побутування в Одесі й університеті зокрема багатьох дійових персонажів навіть у його «золоту добу» виникнення й становлення, що викликало потребу конкретизації й деталізації їх вивчення і втілення навіть у монографічному форматі. У даному разі мова йде про видатного філософа й психолога М. Я. Грота (1842–1899).

Всі біографічні нариси, від некрологів до сучасних статей [7] дають нам підстави уявити короткий життєвий шлях М. Я. Грота у межах трьох етапів — формування особистості, становлення науковця та максимальної реалізації. Народився він 18 квітня 1852 р. у родині відомого філолога Я. К. Грота. Етнічне коріння Гротів було німецьким — у 1758 р., під час Семилітньої війни, лютеранський священик І. Х. Грот перебрався до Санкт-Петербурга і започаткував культурне гніздо, з якого беруть витоки всі успіхи Гротів, які досягли чималих висот у культурному житті Російської імперії. Формування особистості М. Я. Грота відбувалось у сімейному колі, приватних гімназіях Санкт-Петербурга та на історико-філологічному факультеті (відділення філософії) тамтешнього університету. Розквіт творчості науковця пов'язаний безсумнівно з Москвою, до якої він потрапив у 1886 р. Саме там реалізував себе максимально як ординарний професор Московського університету, керівник Московського психологічного товариства (1888), засновник журналу «Вопросы философии и психологии». Між цими двома етапами — становлення науковця, яке відбувалось протягом 11 років: один рік перебування за кордоном (у тодішній Німецькій імперії — Берлін, Страсбург), сім років праці в Історико-філологічному інституті князя Безбородька (1876–1883) та три роки — в імператорському Новоросійському університеті. Отже, одеські роки стали, на нашу думку, своєрідним завершенням інтелектуального трампліну перед його злетом на вершини тогочасної науки.

Вважаємо, що причиною виїзду з Ніжина було бажання молодого науковця реалізувати себе у максимально сприятливому інтелектуальному фаховому середовищі. Передумовою стала зміна у 1882 р. директора інституту М. О. Лавровського (1825–1899), який надавав як навчальному закладу,

так і самому М. Я. Гроту, ширші можливості для розвитку. Принагідно зазначимо, що характер їхніх близьких стосунків ілюструє той факт, що М. Я. Грот побрався з його дочкою — Наталією Миколаївною (1860–1924). Наступник М. О. Лавровського багато в чому змінив інститутське життя, і як справедливо зазначив В. М. Івановський, вони були у душі нового університетського статуту (1884), напередодні прийняття якого й відбувся виїзд М. Я. Грота до Одеси [5]. Приводом стала пропозиція О. О. Кочубинського, яка була дуже слушною при бажанні М. Я. Грота залишити Ніжин і за неможливості переїзду до Москви.

Вперше питання про особу М. Я. Грота офіційно пролунало на засіданні історико-філологічного факультету ІНУ 28 лютого 1883 р. Ординарного професора Історико-філологічного інституту князя Безбородька у Ніжині на рівнозначну посаду по кафедрі філософії в ІНУ запропонував згаданий вище професор О. О. Кочубинський (1845–1907) — відомий славіст, ординарний професор і очільник кафедри слов'янської філології. Прикметно те, що пропозиція пролунала незважаючи на те, що вакансії ординарного професора на історико-філологічному факультеті не було. Тому О. О. Кочубинський запропонував створити додаткове місце ординарного професора, а платню йому сформувавши за рахунок вільних коштів від вакантної екстра-ординатури з доданням грошей з резервних фондів — «від залишків від особистого складу» (ця сума мала скласти ще одну тисячу рублів щорічно). На факультеті вирішили «через труднощі заміщення філософської кафедри, а також з огляду на чесноти запропонованого кандидата» обрати його дев'ятим ординарним професором на тих умовах, про які йшлося вище, і одноголосно проголосували за цю пропозицію. Згідно з правилами, декан історико-філологічного факультету І. С. Некрасов звернувся до ради ІНУ, щоб розглянути це питання і піддати кандидата другому балотуванню [6].

Питання щодо запрошення М. Я. Грота було розглянуто на засіданні ради ІНУ 3 березня 1883 р. На ньому обговорили штатний розклад на історико-філологічному факультеті, який передбачав наявність у складі цього університетського підрозділу восьми посад ординарних професорів та чотирьох — екстраординарних. Втім на той час діяв тимчасовий штатний розпис,

за яким передбачалось на одного екстраординарного професора менше. Проте і цей склад був не укомплектований — реально працювала зазначена в обох випадках кількість ординарних професорів та один екстраординарний. Саме це дало підстави О. О. Кочубинському, а за ним і всьому факультету клопотатись про переведення посади екстраординарного професора в ординарні. Питання було принциповим — адже доктор мав претендувати саме на таку посаду, та і у фінансовому вимірі була помітна різниця. Рада ІНУ вирішила дати справі хід, адже й були формальні підстави цієї трансформації, передбачені відповідним параграфом університетського статуту 1863 р. та рішень міністерства народної освіти (1868). Під час обговорення у математика професора Є. Ф. Сабініна виникли сумніви, чи не претендує історико-філологічний факультет на надштатний розпис. Колізія полягала у тому, що у запропонованій факультетом комбінації ординарний професор мав одержувати невідповідну платню (хоч і з доплатою, причому не можна було розраховувати на спеціальний фонд ІНУ, і підкреслюванням, що кошти мають бути «від залишків від особистого складу»). Отже треба уникнути непорозуміння, щоб у столиці не зрозуміли це як претензію саме на надштатну одиницю, що суперечить університетському статуту і обов'язково зустріне заперечення міністра, що у практиці ІНУ вже бувало. У відповідь на це професор Л. Ф. Воєводський зазначив, що мова не йде про надштатну ставку. Тому рада вирішила, «щоб професора Грота було переведено на першу із зайнятих ординатур, тільки-но її буде звільнено».

Враховуючи, що О. О. Кочубинський був членом ради ІНУ, то його пропозицію щодо М. Я. Грота було виголошено у повному обсязі [4]. Зокрема там йшлося: «Спеціальність М. Я. Грота — психологічні науки. Ці науки п. Грот визнає, але погоджуючись з позитивістами і деякими фізіологами, визнає самостійними від інших наук про організм, адже явища природи, що їх вони вивчають, ускладнені особливим фактором — свідомістю, котра вивченню звичайною фізіологією не піддається. М. Я. Грот переважно психолог і намагається здійснити розв'язання всіх філософських питань, якими він займається, на ґрунт психологічний. Його не можна вважати прямим послідовником тієї чи іншої школи, але ж [він] прагне на під-

ставі наукових результатів, здобутих різними психологічними школами, надати самостійної постановки кожному питанню, з яким він стикається у своїх працях. Критики, російські та іноземні, досі зустрічали ці спроби самостійного аналізу прихильно і цим заохочували автора до подальшої роботи у цьому ж напрямку». І з резюмуючої частини: «Таким чином, серйозна підготовка, знання свого предмету, відданість науці, талант письменника — все говорить на користь кандидатури, що запропонована». На завершення О. О. Кочубинський додав і про семирічний викладацький досвід у Ніжині, де претендент читав психологію, логіку, древню, середньовічну та нову історію філософії в обсязі 6–7 лекцій щотижнево [2, арк. 47 зв.]. Отже справа мала позитивну перспективу, що й відбулось — рішення було прийнято одногосно 24 голосами. Згідно з діючими правилами, рада просила попечителя навчальної округи просити міністра народної освіти підтримати це рішення [6, 80–81].

Варто все таки визнати, що певна «паперова» колізія була, адже перебір одних посад був не зовсім прийнятною ситуацією для бюрократичної системи, щоб не викликати заперечення «на горі». За тогочасними правилами бюрократії ректор ІНУ поцікавився вже у березні того року у свого колеги в Історико-філологічному інституті князя Безбородька про відсутність перешкод на перехід викладача до ІНУ, на що останній цілковито погодився і надіслав його формулярний список. Після цього ІНУ повідомив, у квітні, про своє березневе рішення попечителя Одеської навчальної округи, який був головним крайовим представником державної влади у сфері освіти й науки. На цій посаді у той час працював П. О. Лавровський (1827–1886) — відомий вчений, філолог-славист, який багато уваги у роки попечительства (1880–1885) приділяв ІНУ. Особливо зазначимо, що він був рідним братом тестя М. Я. Грота — М. О. Лавровського. Оскільки П. О. Лавровський дуже добре знав кадрову ситуацію в університеті, то, очевидно, що саме він і запропонував своєму родичеві перейти до ІНУ. До того ж, як славист, він чудово знав професора О. О. Кочубинського, і, гадаємо, саме йому відвів роль промоутера у цій справі. Згодом молодший брат М. Я. Грота — Костянтин Якович — опублікував про братів Лавровських статтю [1]. У свою чергу П. О. Лавровський звернувся до міністра народної освіти з проханням розпоча-

ти М. Я. Грота роботу в ІНУ хоча б з 1 червня 1883 р. Проте товариш міністра князь М. С. Волконський, який заміняв відсутнього тоді міністра І. Д. Делянова, відповів у травні відмовою, мотивуючи це тим, що без звернення, причому у законодавчому порядку, до міністра фінансів, це питання розв'язати не можливо, хоча особисто був не проти пропозиції ректора ІНУ. Отже, у справі з'явилися ознаки канцелярської тяганини, яка за свідченням В. І. Шенрока дуже засмучувала М. Я. Грота, що навіть призвело до невластивої йому апатії [8, 869].

У червні ректор ІНУ знову порушив питання про переведення М. Я. Грота — «через важливість кафедри філософії не лише для історико-філологічного факультету, але й для університету, і труднощі її заміщення» [2, арк. 63]. Міністр І. Д. Делянов звернувся з цією проблемою аж до Державної ради. Там у серпні було зроблено два зауваження, які були взаємно виключаючими: 1) у разі надання додаткової посади вона мала бути лише тимчасовою — до відкриття вакансії; 2) після смерті професора І. І. Патлаєвського можна скористатись саме цією вакансією [2, арк. 70–70 зв.]. Проблема лише полягала у тому, що І. І. Патлаєвський був викладачем юридичного факультету. До того ж у вересні декан названого підрозділу М. І. Малінін повідомляв раді ІНУ, що уже зроблено оголошення про заміщення до зазначеної вакансії іншим кандидатом і тому рекомендував раді повернутись до попереднього клопотання. Рада ІНУ взяла це до уваги і далі папери пішли по знайомій траєкторії: попечитель навчальної округи — міністр — Державна рада — міністр — попечитель. Останній повідомив наприкінці листопада, що справа, врешті, знайшла своє позитивне розв'язання і ухвалена імператором. Було дозволено започаткувати одну додаткову тимчасову посаду ординарного професора, яка мала бути скасована при відкритті вакансії, а кошти, як і передбачалось, мали сформуватись «за рахунок залишків від сум, асигнованих на утримання особистого складу». Остаточно крапку у зарахуванні М. Я. Грота до ІНУ було поставлено листом попечителя, який повідомляв про дату, від якої варто відраховувати його перебування на посаді ординарного професора в Одесі, — з 1 грудня 1883 р. [2, арк. 168–169, 171]. Отже у такий спосіб було завершено таку вельми неординарну штатну ситуацію з ординарним професором. Сам М. Я. Грот був

настільки впевнений, що справу буде розв'язано позитивно, що ще до офіційного затвердження переїхав до міста над Чорним морем.

Отже, відтоді М. Я. Грот став частиною професорської корпорації найстарішого, хоч на той час і дуже молодого вищого навчального закладу у регіоні.

Література

1. Грот К. Я. Братья П. А. и Н. А. Лавровские как деятели науки и просвещения // Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук. — М., 1929. — Т. 2, кн. 2. — С. 417–425.
2. Державний архів Одеської області. — Ф. 45. — Оп. 7. — Спр. 17.
3. Ивановский В. Н. Очерк жизни и деятельности Н. Я. Грота / Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей. — СПб., 1911. — С. 75–79.
4. Кочубинский А. А. Очерк учебно-литературной деятельности проф. Н. Я. Грота / Александр Александрович Кочубинский. — Одесса, 1883. — 25 с.
5. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / кол. авт.; гол. ред. І. М. Коваль; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса: ОНУ, 2015. — 964 с.
6. Протоколы заседаний совета императорского Новороссийского университета. 1882–1884. — Одесса, б. г.
7. Сумарокова Л. М., Иванова-Георгиевська Н. А., Иванков О. П. Грот Микола Якович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: біографічний словник. — Вид. 2-ге, доп. — Одеса, 2005. — Т. 2. — С. 359–364.
8. Шенрок В. И. К биографии Н. Я. Грота // Исторический вестник. — 1899. — № 9.

SUMMARY

Based on archival sources and literature, the article presents new information on the biography of the famous philosopher and psychologist Mykola Yakovich Groth; the causes and circumstances of moving prominent scientist in 1833 to Odessa in Novorossiysk Imperial University are given. It was proved that the term of living in Odessa was a kind of final intelligent springboard before getting to the top of contemporary science.